

УДК 94(477)-053.81"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203980

Валентина МОЛОТКІНА

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Україна, індекс 08401 (molotkina@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6092-5927>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-1999-2018>

Бібліографічний опис статті: Молоткіна, В. (2020). Молодь України в соціально-політичних змінах другої половини 1940-х рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 135–150. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203980>.

МОЛОДЬ УКРАЇНИ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІНАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-х рр.

Анотація. Мета дослідження – на основі виявленого і опрацьованого комплексу джерел, здобутків історіографії та застосування сучасних методологічних підходів всебічно дослідити особливості залучення молоді до соціально-політичних процесів України другої половини 1940-х рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи науковості, історизму, діалектичного підходу, об'єктивності, конкретного аналізу, системності, з урахуванням наявного сьогодні в історичній науці методологічного плюралізму. Зокрема, для оцінки подій і явищ, що відбувалися в цей період і впливали на соціально-економічне, політичне та культурне становище молоді, використовувався принцип об'єктивності. У ході вивчення проблеми застосовувалися як загальнонаукові, міждисциплінарні, загальноісторичні, так і спеціальні джерелознавчі методи наукового дослідження. **Наукова новизна** полягає у тому, що матеріально-побутові та соціальні умови проживання молоді, її суспільно-політичні настрої та релігійні погляди роз-

© Валентина Молоткіна, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

глядаються на тлі соціальних, економічних та політичних викликів повоєнного часу, з урахуванням впливу, насамперед зовнішніх факторів, ідеологізації і політизації культурного життя України. **Висновки.** Встановлено, що однією з основних проблем повоєнного молодого покоління була нестача житла, погані житлово-побутові умови та безліч інших незручностей. Але цілеспрямована і агресивна державна пропаганда, яка вселила у свідомість населення віру у краще майбутнє, у тимчасовість та швидкоплинність післявоєнних негараздів, допомогла молоді пристосуватися до специфічних умов повоєнного часу. Зважаючи на тоталітарний режим, що панував у країні, саме післявоєнному поколінню було найскладніше визначитися зі своїми переконаннями, дати оцінку зовнішнім та внутрішньополітичним подіям, розібратися у собі, у своїх симпатіях чи антипатіях.

Складні матеріально-побутові умови та жорстка політика правлячого режиму великою мірою сформували у свідомості значної частини молоді запит на необхідність змін у суспільстві, що стало підґрунтям «хрущовської відлиги».

Ключові слова: молодь; матеріально-побутові умови; молодий робітник; гуртожитки; молодіжні настрої; ідеологія; релігійність.

Valentyna MOLOTKINA

PhD hab. (History), Professor, Dean of the Department of History and Culture of Ukraine, State Higher Educational Institution «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University», 30 Sukhomlynsky Str., Pereyaslav-Khmelnytskyi, Ukraine, postal code 08401 (molotkina@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6092-5927>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/X-1999-2018>

To cite this article: Molotkina, V. (2020). Molod Ukrainy v sotsialno-politychnykh zminakh druhoi polovyny 1940-kh rr. [Youth of Ukraine in socio-political changes in the second half of the 1940s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 135–150. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203980> [in Ukrainian].

YOUTH OF UKRAINE IN SOCIO-POLITICAL CHANGES IN THE SECOND HALF OF THE 1940s

Summary. The aim of the research is to fully explore the peculiarities of youth involvement in the socio-political processes that occurred in Ukraine during the second half of the 1940s. This aim has been achieved by using the complex of sources, historiographical achievements and applying the modern methodological approaches. The research methodology is based on the principles of scientific character, historicism, dialectical approach, the author's objectivity, specific analysis, system-formation considering the methodological pluralism that exists in historical science today. There was used the principle of author's objectivity particularly to evaluate the events and phenomena that had been occurring during this period and influenced on socio-economic, political and cultural life of the youth. The author used general scientific, interdisciplinary, general historical as well as specific sources research methods of the scientific research. The scientific novelty of the article consists in the argumentation of the fact, that, the material and social living conditions of the youth, its socio-political engagements and religious beliefs are studied here in the context of social, economic and political challenges of the postwar period considering the influence of external factors, ideologization and cultural life politization of Ukraine. Conclusions. Summing up, one of the main problems of the postwar young generation was the scarcity of housing, poor housing conditions and many others inconveniences. However, the targeted and aggressive state propaganda gave the population a hope for a better future and convinced people that all these postwar hardships were only temporary so the youth got used to the specific conditions of that time. It was the postwar generation who had the hardest time dealing with the choosing of their beliefs, assessment of the external and internal political events, sorting themselves out and their likes or dislikes due to the totalitarian regime in the country.

Poor material and living conditions and rigorous policy of the ruling regime provoked the need of social changes among the young generation. This need contributed to the emergence of the «Khrushchev's Thaw».

Keywords: youth; material and housing conditions; young worker; hostels; youth engagements; ideology; religiosity.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української історичної науки, яка характеризується активізацією та розширенням дослідницької проблематики, природним є інтерес до періоду української історії перших повоєнних років. Саме у цей час відбуваються значні політичні, соціальні, культурні трансформації у суспільстві, готується ґрунт для змін у політичній свідомості за часів Хрущова. Зокрема, зростає інтерес до молоді, яка, з її прагненням до нового, може відіграти надзвичайно важливу роль у докорінному перетворенні суспільства. Адже саме молодь, в усі часи і у всіх народів, була в авангарді громадських рухів, своєрідним каталізатором суспільних перетворень. Тому влада й прагнула залучити на свій бік молодь, вбачаючи у цьому запоруку своєї спадкоємності.

Дослідження ролі і місця молоді в суспільній структурі, специфіки її світогляду, становлення особистості надає можливість простежити і проаналізувати деякі особливості розвитку радянського суспільства зазначеного періоду.

Потреба в розробці задекларованої проблематики зумовлюється й тим, що на сучасному етапі розвитку історичної науки бракує досліджень, присвячених історії життя молоді в Україні 1940-х рр. Саме це створює передумови для детальної розробки цього питання на сучасному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному історіографічному етапі заслуговують на увагу праці В. Головенька (Головенько, 1997, 1999), в яких вперше в Україні зроблено спробу об'єктивно й неупереджено розв'язати деякі концептуальні проблеми молодіжного руху. Повсякденне життя студентської молоді повоєнної України та суспільно-політичні настрої молоді 1940–1960-х рр. досліджує Н.М. Хоменко (2009, с. 305–321; 2010, с. 209–250; 2014, с. 318–342). Широке коло проблем соціальної історії України періоду пізнього сталінізму висвітлюється у колективній монографії Інституту історії України НАН України. Автори цієї наукової праці на основі оригінальних джерел аналізують основні параметри соціальної стратифікації українського радянського соціуму, динаміку соціальних процесів і трансформацій усередині різних соціальних груп. Предметна увага надається методологічному та історіографічному підґрунтя вивчення соціальної історії України (Даниленко, 2010). Увесь спектр повсяк-

денного життя населення України упродовж 1920 – поч. 1990-х рр., пов'язаного з демографічними, національними, соціальними чинниками, проаналізували автори навчального посібника «Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір» (Коцур, 2014).

Мета статті. Зважаючи на те, що в сучасній літературі означена проблема розглядається побіжно й тому потребує додаткового висвітлення, автор статті ставить за мету на основі виявленого та опрацьованого комплексу джерел, здобутків історіографії і застосування сучасних методологічних підходів всебічно дослідити особливості залучення молоді до соціально-політичних процесів України другої половини 1940-х рр.

Виклад основного матеріалу. Життя повоєнного молодого покоління було досить складним, адже воно тісно пов'язувалося з ліквідацією наслідків війни, відбудовою народного господарства, що негативно відображалось на харчуванні, побутових умовах, навчанні. Зокрема, у доповідній записці про матеріально-побутові умови молодих робітників заводу ім. Сталіна Петровського району Києва зазначалось, що на заводі працювали 180 осіб молодих робітників, з них 70 комсомольців. У своїй більшості молодь жила на квартирах, лише 15 осіб – у гуртожитку разом з усіма робітниками заводу. При цьому в гуртожитку було дуже мало меблів й зовсім не було тумбочок, ковдр. На 165 мешканців гуртожитку було всього 18 табуреток. Через відсутність камер схову траплялися крадіжки (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1381, арк. 9).

Багато гуртожитків були в антисанітарному стані. Вішаків не було. Верхній одяг, в тому числі й спецівки, висіли на стінах навпроти кожного ліжка. Інші речі мешканців зберігалися під ліжками. Постільна білизна була брудною. Крім того, гуртожитки кипіли блощицями. Зокрема, в антисанітарному стані перебував гуртожиток № 3 заводу ім. Сталіна у селищі Кірове Сталінської обл. (нині Донецька), де проживали 235 осіб, з яких значна частина – молоді. В кімнатах було дуже тісно. Тумбочок, столів, табуретів не було. Викрадали видані постільні принадлежності: ковдри, простирадла, наволочки, рушники. Так, лише в одній кімнаті, де проживали робітниці мартенівського цеху (8 осіб) зникли 8 наволочок, 5 рушників, 5 простирادل. Через постійні крадіжки багато мешканців гуртожитку не отримували постіль-

них приналежностей. Ще гірше виглядав гуртожиток № 2 заводу ім. Сталіна у селищі Червоногірське, в якому проживали до 400 молодих робітників, в основному колишніх учнів ремісничих училищ (РУ) і шкіл фабрично-заводського навчання (ФЗН). Мешканці гуртожитку здійснювали крадіжки як білизни, так і особистих речей один одного. Світла у гуртожитку не було. 37 молодих робітників, колишніх учнів РУ і шкіл ФЗН, мешкали в зовсім порожніх кімнатах. Вони спали на підлозі на своїх спеццівках (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1381, арк. 11, 17, 40). Особливо в незадовільному стані були гуртожитки Донбасу, в яких проживали молоді робітники – випускники шкіл ФЗН і РУ. Вони взагалі були не пристосовані для проживання (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1392, арк. 15). Так, на шахті № 18 РАУ Іллічівського району Донецька працював 15-річний хлопчик Гончарук, мобілізований з Кам'янець-Подільської обл., який, як і решта молоді шахти, проживав у гуртожитку. За червень він заробив 300 руб., але при розрахунку з нього вирахували всю заробітну плату. Через відсутність коштів навіть на хліб, юнак занеміг. Про це знала секретар комсомольської організації Протасенко, але ніяк не зреагувала. Таке ставлення до молоді призвело до того, що за червень 1945 р. з гуртожитку, в якому мешкали 30 осіб, втекли 8 молодих робітників (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1392, арк. 25).

У перші повоєнні роки студентські гуртожитки також не були забезпечені столами, тумбочками, шафами, стільцями і особливо ліжками, подушками, матрацами, постільною білизною (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1396, арк. 2; ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1458, арк. 28). При цьому слід зазначити, що у більшості навчальних закладів гуртожитків взагалі не було (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1470, арк. 3), тому багато студентів проживали на приватних квартирах, де квартплата була більшою за стипендію (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1458, арк. 22). Погано було організоване постачання студентських їдалень і буфетів продуктами із підсобних господарств, через що вартість денного раціону харчування студентів у низці ВНЗ досягала 10–12 руб. – це дуже багато (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1396, арк. 3). Так, в їдальні Київського інституту легкої промисловості, де харчувалися біля 450 осіб, з 10 до 30 листопада 1945 р. в раціоні

зовсім не було жирів, м'ясо було дуже рідко (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1470, арк. 51).

Хоча траплялися навчальні заклади, в яких умови проживання були непогані. Зокрема, у Ворошиловградській обл. (нині Луганська) у залізничному технікумі у кімнатах гуртожитків було тепло, чисто, затишно, добре працювала їдальня, студентам прагли білизну (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1470, арк. 26).

Складними також були умови навчання й проживання молоді, яка навчалася в ремісничих училищах і школах ФЗН й перебувала на повному державному утриманні (видавали навчальні матеріали, одяг, білизну, взуття, надавали місце в гуртожитках, триразове безкоштовне харчування). У гуртожитках не вистачало ліжок, тумбочок, табуретів, шаф. Харчування учнів також було незадовільним. В їдальнях була відсутня необхідна кількість місць, бракувало посуду (тарілок, чашок, виделок, ложок), що створювало черги і багатозмінність. Теплим одягом були забезпечені 80 % учнів, але виданий робочий одяг, взуття були низької якості. Взуття було парусинове на гумовій підшві, клеєне, з картонною устілкою і задником, яке за дощової погоди через 3–5 днів розвалювалося й не підлягало ремонту (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1657, арк. 9 зв.). Більшість учнів через відсутність взуття не могли ходити в їдальню, і їм їжу приносили у гуртожиток (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1657, арк. 24).

Багато промислових підприємств систематично порушували чинне законодавство про працю підлітків. Спостерігалися випадки значного збільшення шестигодинного робочого дня, встановленого для підлітків до 16 років (заводи ГПЗ № 2, № 56, № 740 та ін.); непоодинокі факти, коли вони працювали у шкідливих цехах або на шкідливих ділянках виробництва (заводи № 828, Моспласткож № 2, Каучук та ін.). На багатьох підприємствах підлітки працювали без вихідних (заводи № 749, ДФЗ № 8 та ін.) і майже повсюдно їх не забезпечували спецодягом, милом, білизною та взуттям. Незадовільним було й медично-санітарне обслуговування підлітків. В переважній більшості випадків періодичні і попередні медичні огляди не проводилися; не організовувався систематичний нагляд за фізичним розвитком підлітків (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1381, арк. 1).

Та незважаючи на труднощі, молодь відіграла вагомую роль у налагодженні мирного життя. Головною її заслугою було те, що у відносно короткий час вона допомогла відновити певну частину народного господарства України. З перших днів звільнення молодь брала активну участь у відновленні залізничних доріг, будов, побутових і культурно-просвітніх закладів. Її силами у 8 областях (Харківській, Ворошиловградській, Сталінській, Сумській, Чернігівській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій) було відновлено 4 786 клубів і хат-читалень, 711 бібліотек (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 875, арк. 13).

Мобілізації людських ресурсів на виконання господарських завдань сприяв комсомол. Численні об'єкти енергетики, вугільної, хімічної, металургійної, гірничорудної промисловості оголошувались ударними комсомольськими будовами (Курас, 2003, с. 125–126). Для відновлення промислових підприємств України у 1944 р. було мобілізовано 78 тис. молоді, з них 14 500 комсомольців (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 875, арк. 10). Загалом на відбудові зруйнованих війною об'єктів народного господарства за комсомольськими путівками трудилися понад мільйон юнаків і дівчат (Головенько, 1997, с. 75). Зокрема, на відбудову Донбасу у 1947 р. приїхали 11 тис. комсомольців. Протягом 1947–1948 рр. тут на підземні роботи перейшли 20 тис. членів ЛКСМУ (Головенько, 1997, с. 68). Також були організовані комсомольсько-молодіжні відновлювальні бригади, які працювали над очищенням і приведенням в порядок садіб, колгоспних дворів, ремонтували приміщення, збирали з полів і доріг трактори та інший сільськогосподарський інвентар, ремонтували його, допомагали колгоспам збирати коней, корів тощо. Так, у Харківській обл. працювало 200 таких бригад, у Ворошиловградській – 124, а всього по 8 областях (Харківській, Ворошиловградській, Сталінській, Сумській, Чернігівській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій) більше 1 000 (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 875, арк. 6).

Грамотно побудована державна пропаганда, яка вселила у свідомість населення віру у краще майбутнє та патріотизм, переконаність у тимчасовості та швидкоплинності післявоєнних негараздів допомогли молоді пристосуватися до специфічних умов повоєнного часу. Вони і стали об'єднувальними факторами сус-

пільства та держави загалом, що дозволили в майбутньому в порівняно короткі терміни налагодити мирне життя (Хоменко, 2010, с. 225).

Події Другої світової війни значно вплинули на настрої, думки, моральний стан молоді: дали можливість варіативно мислити, критично осмислювати дійсність, що не узгоджувалось з політикою владних структур. Водночас для того, щоб молодь не відійшла від усталеної ідеології, партійні організації розгорнули терор, який здійснювався не фізичними методами, як це було перед війною, а морально-психологічними (Даниленко, 2010, с. 204). Владні органи сліdkували за молодіжними настроями і ретельно контролювали всі можливі прояви незадоволення панівними порядками, адже публічне обговорення реалій життя викликало у керівництва острах перед імовірною появою відкритої опозиції. Так, у 1945 р. після проведеного у спілці письменників семінару для молодих поетів, в якому взяли участь представники літературного об'єднання журналу «Дніпро» (у повному складі – 20 осіб), завідувач відділу мистецтва і літератури управління пропагандою ЦК КП(б)У Золотоверхий у довідці секретарю ЦК КП(б)У з пропаганди К. Литвину наводив факти, які, на його думку, свідчили, що це літературне об'єднання «представляє собою якусь організацію з ворожим політичним віянням» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 381, арк. 3). Зокрема, Золотоверхий зазначив, що аудиторія підтримала учасника семінару Гончарука, який поцікавився: «доки у нас будуть писати і читати різні московські українці». Наступного дня Гончарук запитав у лектора Сосюри: «Чому у нас на Україні дозволяють російські школи і російську мову, а в РРФСР українських шкіл немає і українська мова не дозволена? ... В РРФСР пригнічують українців. На Кубані проживає український народ, який говорить такою ж мовою як і ми, однак всі вимоги про відкриття на Кубані українських шкіл залишаються безплідними» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 81, арк. 1–3).

Це свідчить про гнучкість мислення молодих інтелектуалів, небайдужість до майбутнього держави, прагнення до якісних змін у соціально-економічній, культурній, політичній системі та розуміння неефективності й деградації командно-адміністративних важелів управління державою.

Особливо реагувала на всі події у країні і не завжди залишалася осторонь студентська молодь, яка мала можливість та здатність варіативно мислити, у процесі навчання формувався її світогляд, критичне сприйняття дійсності, що і відрізняло її від інших соціальних груп (Хоменко, 2010, с. 234). Тому саме в досліджуваний період у низці вищих навчальних закладів частішають випадки «низькопоклонства перед іноземщиною та мають місце прояви буржуазно-української ідеології» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4567, арк. 6). Так, у Київському університеті група студентів «затіяла» видання нелегального журналу «Вечірні роздуми», який за змістом був «явно націоналістичного характеру». В Ніжинському педінституті «українські націоналісти поширювали листівки, організовували націоналістичні написи на стінах вузівських будівель і т. п.» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4567, арк. 7). До націоналістичних організацій входили навіть комсомольці (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4567, арк. 4).

Як правило, студентам, які виявляли ознаки національної самобутності, навішували штучний ярлик «український буржуазний націоналіст». Зазвичай таку молодь відраховували з комсомолу, навчальних закладів або арештовували – такі заходи залякували інших національно свідомих студентів та очищали навчальні заклади від «шкідливих» елементів. Боротьба проти «українського буржуазного націоналізму» розгорталася практично у всіх вищих навчальних закладах країни. Часто вона проводилася у профілактичних цілях, тому влада одразу реагувала на всі сигнали, надіслані їй місцевими функціонерами (Хоменко, 2010, с. 230).

Та слід зауважити, що хоча серед молоді й були прояви невдоволення політичною системою країни, але серед основної маси переважали лояльні суспільно-політичні настрої. Молоді люди свято вірили у правильність рішень партії та істинність марксистсько-ленінської ідеології (Хоменко, 2010, с. 235).

Водночас серед населення України спостерігається спалах релігійності: збільшилася кількість релігійних громад та парафій. Якщо напередодні війни на території України (без 8 західних областей) було 5 чинних православних церков з 18 священниками, то після звільнення території було зареєстровано 5 086 церков і молитовних будинків і 3 877 священників. Станом на 1.01.1948 р. по всій Україні (включаючи й західні області) було церков і мо-

литовних будинків – 8 931, а духовенства більше 9 000 осіб. Офіційно зареєстрованого церковного активу – близько 300 тис. чол. За спостереженнями уповноважених у справах релігійних культів при облвиконкомах, число віруючих православного віросповідання складало 4–5 млн осіб (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 6).

У 1948 р. по Вінницькій області нараховувалося 780, з них по Жмеринському району – 23 церкви. У 1947 р. лише в Жмеринському районі було здійснено відспівувань, хрещень та інших обрядів біля 5 000. В інших районах області ця кількість була ще більшою. За даними уповноваженого ради у справах православної церкви у Вінницькій області, в 1947 р. релігійні обряди були здійснені над 140–160 членами ВКП(б). Тоді як антирелігійна пропаганда в області обмежувалася лише формальними читаннями лекцій на природничо-наукову тематику по лінії центральних та обласних лекційних бюро культпросвітзакладів. Робота у клубах і хатах-читальнях не велася (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 4).

Особливо спалах релігійності спостерігається в Київській, Сумській, Дніпропетровській, Харківській, Миколаївській областях. В київських церквах у святкові дні бували від 3 до 10 тис. парафіян, у львівських – до 15–20 тис. В Мукачевому під час свята «Успіння» до монастиря на «Чернечій горі» зібралися до 30 тисяч віруючих. Серед тих, хто ходив до церкви і молитовних будинків у сільській місцевості, молодь і діти шкільного віку становили 20–25 % (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 6).

На Великдень у 1948 р. у багатьох церквах було більше людей, ніж у минулому. Зокрема, у церквах Сталінської області пасхальну службу відвідали біля 300 тис. осіб. Серед відвідувачів церков Харкова в цей день було багато молоді і військових. Причому, «крім солдат, були й офіцери – лейтенанти, капітани і навіть майори, які не лише були присутніми в церкві, а й хрестились, купляли і ставили свічки» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 13).

Не обминуло таке явище і студентів, незважаючи на те, що вони були під особливим ідеологічним контролем партії. У численних звітах фіксувалися факти участі молоді Україні у різноманітних релігійних обрядах. Зокрема, серед віруючих релігійної

общини римо-католицького костелу в Одесі було 117 студентів і учнів. Серед членів общини євангелістських християн-баптистів Києва – 45 молодих людей до 25-літнього віку (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 422, арк. 2–3), з них 28 осіб працювали на виробництві, 10 перебували на утриманні батьків і 7 студентів, у тому числі: Зелений Степан Петрович, 1927 р. н., студент 4 курсу суднобудівельного технікуму, відмінник навчання, отримував державну стипендію, Леневиц Ольга Вікторівна, 1924 р. н., студентка, відмінниця 3 курсу медичного інституту; Омелин Григорій Васильович, 1921 р. н., студент 3 курсу Автодорожнього інституту, відмінник, державний стипендіат; Павличук Надія Захарівна, 1926 р. н., студентка, відмінниця Політехнічного інституту; Ладоня Іван Олексійович, 1925 р. н., студент 3 курсу філологічного факультету державного університету, вступив у секту в 1945 р. після повернення з Радянської Армії; Хохлова Віра Володимирівна, 1925 р. н., студентка Київської консерваторії (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 10).

Варто додати, що ідеологічний фактор відіграв надзвичайно важливу роль у функціонуванні всієї політичної системи СРСР (Курас, 2003, с. 126). Тож влада розпочала зміцнювати та відновлювати дещо послаблений в роки війни ідеологічний контроль за молоддю. З 1948 р. відроджується активна антирелігійна кампанія (Хоменко, 2010, с. 220). Адже повна ідеологізація моральних настанов молоді була б неможлива без усунення впливу релігії. Діяльність православної церкви та інших релігійних конфесій було фактично зведено нанівець, релігійне життя було загнане у глухе підпілля (Хоменко, 2010, с. 221).

Натомість центром усього культурного життя мали стати клуби, палаци культури, бібліотеки та інші місця відпочинку. Але в досліджувані роки їхня діяльність здебільшого була пронизана суцільною регламентацією, одноманітністю, формалізмом, показухою. У гонитві за цифрами, паперовими показниками людина та її інтереси відходили на другий план (Коцур, 2014, с. 335). Так, у 1949 р. Пленум ЦК ЛКСМУ відзначив, що основним недоліком у проведенні культмасової роботи був низький ідейний рівень роботи клубів, хат-читалень, палаців культури, бібліотек та інших культурно-освітніх установ, в яких рідко читалися лекції та доповіді для молоді, слабо залучалась до цього міська та сільська

інтелігенція. Лекції не відбивали інтересів і запитів молоді. Недостатньою була в культурно-освітніх закладах агітаційна робота. Комсомольські агітатори переважно обмежувалися формальним читанням газет і журнальних статей, не ілюструючи їх конкретним місцевим матеріалом, не роз'яснювали «важливі рішення партії та уряду, ті великі завдання, що стоять перед комсомольцями і молоддю» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1759, арк. 4). Комсомольські організації промислових підприємств, особливо Сталінської, Ворошиловградської, Одеської, Дніпропетровської областей, «самоусунулись від справи розвитку художньої самодіяльності молоді», мало цікавились роботою профспілкових клубів і палаців культури, не прагнули до створення при кожному клубі хорових, драматичних, літературно-художніх та ін. самодіяльних гуртків й залучення до них молоді. Не дбали про розвиток художньої самодіяльності й комсомольські організації Кам'янець-Подільської, Чернігівської, Кіровоградської, Херсонської областей (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1759, арк. 6). Комсомольські організації не встановили «суворого» контролю за роботою кінопересувок, рідко втручалися в роботу кінотеатрів у містах та райцентрах, практично не організовували колективних переглядів та обговорень нових фільмів, колективних відвідувань молоддю театрів, не пропагували кращі твори радянського театрального мистецтва (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1759, арк. 7). Подекуди культурно-освітні установи були погано обладнані, мали непривабливий зовнішній вигляд, а в Дрогобицькій, Запорізькій, Дніпропетровській, Кіровоградській і Тернопільській областях частина приміщень культурно-освітніх закладів на селі була зайнята під зерносховища, квартири, чайні, магазини і т. д. (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1759, арк. 9). На хімічному заводі Іллічівського району Донецька був дуже гарний клуб, але протягом всього літа там не провели жодного вечора для молоді. А коли Іллічівський районний клуб КСМУ 17 липня «ризикнув» провести молодіжний вечір у парку, то 16 липня 1945 р. цілий день ходила молодь до клубу і допитувалась, чи це правда. Так само не використовувався й стадіон (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1392, арк. 96, 97).

Тож значна частина молоді, відповідно до власних потреб, віддавала перевагу індивідуальним видам відпочинку: читали газети, журнали, книги, слухали радіо, відвідували кінотеатри.

Висновки. Отже, однією з основних проблем повоєнного молодого покоління була нестача житла, погані житлово-побутові умови та безліч інших незручностей. Але цілеспрямована і агресивна державна пропаганда, яка вселила у свідомість населення віру у краще майбутнє, у тимчасовість та швидкоплинність післявоєнних негараздів, допомогла молоді пристосуватися до специфічних умов повоєнного часу. Зважаючи на тоталітарний режим, що панував у країні, саме післявоєнному поколінню було найскладніше визначитися зі своїми переконаннями, дати оцінку зовнішнім та внутрішньополітичним подіям, розібратися у собі, своїх симпатіях чи антипатіях.

Складні матеріально-побутові умови та жорстка політика правлячого режиму великою мірою сформували у свідомості значної частини молоді запит на необхідність змін у суспільстві, що стало підґрунтям «хрущовської відлиги».

У ході дослідження було встановлено, що подальшого вивчення потребують такі питання: порівняльний аналіз матеріально-побутових умов життя міської і сільської молоді; створення молоддю своїх громадських структур, які за своїм ідеологічним спрямуванням були як антирадянськими, так і прорадянськими громадськими об'єднаннями молоді, однак не бажали діяти в межах офіційної напівдержавної структури – комсомолу.

Джерела та література

- Головенько, В.А.** (гол. ред.). (1999). *Молодіжний рух України: історія та сучасність*: збірник матеріалів. Київ: НВФ «Студцентр», НКА – Центр.
- Головенько, В.А.** (1997). *Український молодіжний рух у ХХ ст.: історико-політичний аналіз основних періодів*. Київ.
- Даниленко, В.М.** (відп. ред.). (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. (Кн. 1 (1–2)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Коцур, В.П.** (гол. ред.). (2014). *Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір*. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М.

- Курас, І.Ф.** (голова редкол.). (2003). *Політична історія України. ХХ століття* (Т. 1–6; Т. 6). Київ: Генеза.
- Хоменко, Н.М.** (2009). Повсякденне життя студентської молоді повоєнної України. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 15 (2), 305–321. Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Хоменко, Н.М.** (2010). Студентство в соціальній структурі Радянської України. В В.М. Даниленко (Ред.), *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*, 1 (1), 209–250. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Хоменко, Н.М.** (2014). Суспільно-політичні настрої молоді. В В.М. Даниленко (Ред.), *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба* (с. 318–342). Київ: Інститут історії України НАН України.
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ.

References

- Holovenko, V.A.** (Ed.). (1999). *Molodizhnyi rukh Ukrainy: istoriia ta suchasnist: zbirnyk materialiv [Youth movement in Ukraine: history and modernity: Proceeding of materials]*. Kyiv: NVF «Studsentr», NIKA – Tsent. [in Ukrainian].
- Holovenko, V.A.** (1997). *Ukrainskyi molodizhnyi rukh u XX st.: istoryko-politychnyi analiz osnovnykh periodiv [Ukrainian youth movement in the 20th century: Historical and political analysis of the last periods]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Danylenko, V.M.** (Ed.). (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Postwar Ukraine: the notes of social history (the second half of 1940s – the mid-1950s)]*. (Vol. 1 (1–2)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kotsur, V.P.** (Ed.). (2014). *Ukrainske suspilstvo v umovakh radianskoho ladu: povsiakdennyi vymir [Ukrainian society in the context of soviet regime: everyday life]*. Pereiaslav-Khmelnytskyi: FOP Lukashevych O.M. [in Ukrainian].
- Kuras, I.F.** (Ed.). (2003). *Politychna istoriia Ukrainy. XX stolittia [Political history of Ukraine. 20th century]*. (Vols. 1–6; Vol. 6). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Khomenko, N.M.** (2009). *Povsiakdenne zhyttia studentskoi molodi povoiennoi Ukrainy [Everyday life of the student youth in postwar Ukraine]*. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика – Ukraine in the 20th*

century: culture, ideology, politics, 15 (2), 305–321. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Khomenko, N.M. (2010). Studentstvo v sotsialnii strukturі Radianskoi Ukrainy [Students in the social structure of the Soviet Ukraine]. In V.M. Danylenko (Ed.), *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) – Postwar Ukraine: the notes of social history (the second half of 1940s – the mid-1950s)*, 1 (1), 209–250. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Khomenko, N.M. (2014). Suspilno-politychni nastroi molodi [Socio-political engagements of the youth]. In V.M. Danylenko (Ed.), *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba – Social transformations in Ukraine: late stalinism and khrushchev's era* (pp. 318–342). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, m. Kyiv [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine in Kyiv] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.02.2020 р.